

Стоянова Т.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Данилець Л.В.,
аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.2.5>

ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ В ПЕРІОД КАРАНТИНУ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

Актуальність теми. Кризові світові події 2020 року, що потягли за собою введення загальнонаціонального карантину в усьому світі та на території України зокрема, несподівано стали переломним моментом для здійснення судочинства в Україні. Особливо гостро це відчувається у зв'язку з тим, що законодавчі реформи ще тривають, багато введених нових інститутів у судочинстві тільки стали впроваджуватися, не відбулась остаточна їх інтеріоризація до усталеної судової практики, зокрема інститут зловживання цивільними процесуальними правами. Актуальність предмета дослідження очевидна та буде розглянута крізь призму законодавчої реформи задля дослідження розвитку впровадження інституту зловживання цивільними процесуальними правами в національний цивільний процес.

15 грудня 2017 року, тобто нещодавно, успішно відбувся наступний етап судової реформи, пов'язаний з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Процесуальні кодекси, в тому числі Цивільний процесуальний кодекс України, почали діяти у новій редакції. Вказаним законом було запроваджено необхідні новели для здійснення правосуддя відповідно до завдань та основних засад цивільного судочинства, а також з дотриманням Європейської конвенції з прав людини. [1]

Одним із основних векторів внесення змін була боротьба зі зловживаннями цивільними процесуальними правами та у новій редакції Цивільного процесуального кодексу було запроваджено підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу, які відповідно до ст. 143 цього ж Кодексу мають на меті:

- 1) спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил;
- 2) добросовісного виконання процесуальних обов'язків;
- 3) припинення зловживання правами;
- 4) запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства [2].

Набрання чинності новими правовими нормами щодо запобігання зловживанню процесуальними

правами зумовило необхідність дослідження доцільності їх запровадження та інших питань, пов'язаних з функціонуванням та ефективністю цього інституту, внаслідок чого актуальність дослідження окресленого кола питань станом на цей час не викликає жодних сумнівів.

Посилило інтерес та значно збільшило актуальність питання щодо зловживання цивільними процесуальними правами внесення змін до процесуальних кодексів у зв'язку з введенням загальнонаціонального карантину.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11 березня 2020 року № 211, згідно зі статтею 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» з метою запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 на усій території України встановлено карантин. Строк дії карантину було встановлено до 03 квітня 2020 року. У подальшому строк дії карантину продовжувався Кабінетом Міністрів України до 24 квітня 2020 року до 11 травня 2020 року та до 22 травня 2020 року відповідно на підставі постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з погіршенням епідеміологічної ситуації в країні [3].

Таким чином, країна загалом опинилась у складному становищі, що зумовило відповідний вплив і на роботу органів судової влади. Ситуація, що складається у зв'язку із введенням карантинних заходів, створює підґрунтя задля численних зловживань з боку недобросовісних учасників справи, тому це наукове дослідження є своєчасним та актуальним.

Постановка проблеми. В очікуванні позитивних змін, зокрема того, що останні новели процесуальних кодексів сприятимуть дотриманню умов карантину, з іншого боку, наявні додаткові підстави для зловживання учасниками процесу процесуальними правами та значні ризики порушення права осіб на доступ до правосуддя, ефективного здійснення права на захист та взагалі протилежних законній меті наслідків. У статті буде приділено увагу ефективності та доцільності внесення змін до процесуальних кодексів у період карантину з урахуванням такого явища, як зловживання процесуальними правами.

Варто зазначити, що питання здійснення судочинства у період карантину є новим явищем для юридичної спільноти. Вказана тема потребує на цей час проведення ґрунтовних досліджень з боку науковців та недопущення на фоні численних законодавчих ініціатив внесення змін до законодавчих актів, які можуть негативно впливати на відправлення правосуддя або заблокувати його взагалі.

Стан дослідження. У різні часи проблемними питаннями щодо зловживання цивільними процесуальними правами у цивільному судочинстві займалися такі вчені, як М.М. Агаркова, В.В. Бутнєва, Н.Ю. Голубєва, В.В. Комаров, Н.В. Кузнецова, А.Г. Новікова, В.С. Петренко, С.А. Чванкін, Н.О. Чечина, М.Й. Штефан, А.В. Юдін та інші науковці.

Однак проблема зловживання цивільними процесуальними правами під час здійснення цивільного судочинства в умовах карантину є новою та потребує досліджень з боку науковців, особливо з урахуванням того, що було внесено законодавчі зміни, які прямо впливають на відправлення правосуддя.

Мета дослідження відповідає поставленій проблемі та полягає у проведенні аналізу доцільності внесення законодавчих змін до Цивільного процесуального кодексу України та прийняття інших законодавчих змін, в тому числі і нормативно-правових актів рекомендаційного характеру, в умовах карантину та їх співвідношення з можливостями зловживання цивільними процесуальними правами.

Виклад основного матеріалу. Перед початком дослідження проблематики зловживання цивільними процесуальними правами під час здійснення судочинства в умовах карантину, слід визначитись з тим, що саме вважається зловживанням процесуальними правами. Особливою виглядає необхідність з визначенням у цьому питанні, з огляду на те, що у Цивільному процесуальному кодексі України відсутнє визначення поняття «зловживання процесуальними правами», проте у науковій доктрині є достатня кількість обґрунтованих визначень.

У статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року визначається зловживання правом як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визначених у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [4].

Наведемо декілька найбільш доцільних та правильних визначень, зокрема Н.Ю. Голубєва у своїх працях пропонувала доповнити абзацом 2 частину 1 статті 44 ЦПК України наступним змістом: «Зловживання цивільними процесуальними правами – недобросовісні дії учасників судового процесу, спрямовані на реалізацію суб'єктивного права всупереч його призначенню, за допомогою яких один учасник судового процесу чи його представник навмисно або недбало заподіює шкоду іншим учасникам процесу чи їх представникам чи правосуддю загалом» [5, с. 3–9].

Варто врахувати і позицію щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами твердження науковця, діючого судді Касаційного цивіль-

ного суду у складі Верховного Суду Д.Д. Луспеніка, який зазначав, що під зловживанням процесуальними правами зазвичай розуміють не порушення судових актів, а односторонні недобросовісні дії сторін, наприклад, подання необґрунтованих клопотань, заяв тощо [6, с. 150–171].

Дослідивши наявні визначення науковців, ми з'ясували те, що недобросовісність дій, наявність умислу на перешкоджання виконання основних завдань цивільного судочинства у таких діях є безумовними ознаками зловживання процесуальними правами. Такі твердження є достатньо обґрунтованими для того, щоб взяти їх за основу під час тлумачення поняття зловживання процесуальними правами, необхідність у якому буде виникати в процесі нашого дослідження.

Після запровадження карантинних заходів у країні Рада суддів України невідкладно відреагувала на введення режиму загальнонаціонального карантину та рекомендувала судам встановити особливий режим роботи, а також рішенням Ради суддів України від 17 березня 2020 року № 19 затвердила рекомендації щодо запровадження судами обмежувальних заходів у їх функціонуванні. Щодо відправлення судочинства та проведення судових засідань, то кожна судова установа має право визначати власні правила.

Наприклад, головою Приморського районного суду міста Одеси було видано наказ № 14/с від 16 березня 2020 року «Про організацію роботи Приморського районного суду міста Одеси на час карантину», відповідно до якого встановлено особливий режим роботи суду на час карантину. Відповідним наказом припинено прийом громадян керівництвом суду; заборонено допуск у судові засідання громадян, які не є учасниками справи (окрім представників ЗМІ); заборонено доступ у приміщення суду осіб з ознаками гострих респіраторних захворювань; ознайомлення учасників з матеріалами справи здійснювати дистанційно [7].

Загалом суди обережно підходять до питання обмеження або припинення власної процесуальної діяльності під час карантину.

Серед основних запобіжних заходів судам усіх інстанцій Радою суддів України було запропоновано таке: а) роз'яснити громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку з карантинном та можливість проведення судових засідань в режимі онлайн; б) за можливості здійснювати розгляд справ без участі сторін, в порядку письмового провадження; в) обмежити допуск у приміщення суду осіб, які не є учасниками процесу; г) обмежити допуск на судові засідання осіб з ознаками респіраторних захворювань; ґ) ознайомлення з матеріалами справи проводити, за можливості, в дистанційному режимі із застосуванням електронної пошти.

Досліджуючи такі рекомендації, одразу ж доходимо висновку, що роз'яснення можливості сторонам відкладення розгляду справи у зв'язку з карантинном не має нагальної необхідності та не є доцільним

за умови того, що одразу ж слідує роз'яснення можливості участі особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Навіть більше, надання можливості відкладення розгляду справи дасть змогу недобросовісним учасникам, які мають на меті затягування розгляду справи, можливість зловживати правом на законних підставах. Адже з огляду на вибірковий аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень за 2018–2019 роки, однією з найпоширеніших проблем та перешкод для відправлення правосуддя та ефективного вирішення спору була саме систематична неявка сторін до судових засідань.

За таких умов слід дійти висновку, що найбільш ефективним та правильним варіантом у цьому разі є проведення судових засідань у режимі відеоконференції. Для того щоб така можливість стала більш доступною для всіх громадян, законодавцем було внесено зміни і доповнено статтю 212 Цивільного процесуального кодексу України тим, що учасники справи мають змогу дистанційно приймати участь у судових засіданнях з використанням власних технічних засобів через програму Easycop, навіть не виходячи з дому.

Для того щоб не порушувати принцип гласності і відкритості здійснення цивільного судочинства, доцільно було б доповнити статтю 212 цього ж Кодексу положеннями щодо участі у справі з використанням власних технічних засобів і представників ЗМІ, за умови попередньої акредитації та можливо розглянути питання доступу до судових засідань вільних слухачів. Така можливість повністю нівелювала б заборону доступу до приміщення суду на період карантину особам, які не є учасниками справи.

Поступове запровадження дистанційного ознайомлення з матеріалами справи слід вважати винятково позитивним моментом з огляду на початок тестування підсистеми «Електронний суд» та для найскорішого початку її повноцінного функціонування, оскільки переваги в роботі з «Електронним судом» є очевидними.

Аналізуючи зміни відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», який набув чинності 2 квітня 2020 року, слід зазначити, що було доповнено пунктом 3 розділ XII Прикінцевих положень Цивільного процесуального кодексу України.

Відповідно до зазначених змін, строки, передбачені статтями 49, 83, 84, 170, 178, 179, 180, 181, 185, 210, 222, 253, 275, 284, 325, 354, 357, 360, 371, 390, 393, 395, 398, 407, 424 ЦПК України, в тому числі інші процесуальні строки: щодо зміни предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, подання доказів, витребування доказів, забезпечення доказів, а також строки звернення до суду, подання відзиву та відповіді на відзив, заперечення, пояснень третьої особи щодо позову або відзиву, залишення позовної заяви без

руху, подання заяви про перегляд заочного рішення, повернення позовної заяви, пред'явлення зустрічного позову, заяви про скасування судового наказу, розгляду справи, апеляційного оскарження, розгляду апеляційної скарги, касаційного оскарження, розгляду касаційної скарги, подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або винятковими обставинами продовжуються на строк дії такого карантину [8].

Зазначені зміни є також достатньо небезпечними з огляду на можливі зловживання процесуальними правами з боку учасників справи.

На цей час представники законодавчої, виконавчої та судової влади намагаються віднайти баланс, відповідно до якого стане можливим реалізувати як належне виконання обмежувальних заходів на протидію епідемії, так і функціонування важливих інституцій держави, зокрема і органів судової влади з метою дотримання основоположних прав і свобод громадян. Проте очевидним є те, що наявні в нашій країні і ті особи, які неодмінно використовують вразливе положення країни та законодавства як інструмент зловживання процесуальними правами на законних підставах.

Відповідно до п.п. 10, 11 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України основними засадами цивільного судочинства є розумність строків розгляду справи судом та неприпустимість зловживання процесуальними правами [2].

Є абсолютно зрозумілим те, що неможливо наражати людей на небезпеку, закликаючи їх відвідувати судові засідання, подавати через канцелярії суду численні заяви, клопотання, скарги. Саме з такою метою і були прийняті зміни до процесуальних кодексів, зокрема і в частині зупинення перебігу процесуальних строків.

Дослідивши такі зміни, доходимо висновку, що загалом зупинення перебігу процесуальних строків не виглядає необхідним через те, що процесуальне законодавство України передбачає право на поновлення процесуальних строків у разі наявності відповідних поважних причин його пропущення, що своєю чергою нівелює необхідність зупинення перебігу процесуальних строків, адже очевидним є те, що загальнонаціональний карантин є поважною причиною для поновлення строку у разі його пропуску.

Однак уже в такому разі, а саме під час вирішення питання щодо поновлення строку, суд буде індивідуально, з огляду на обставини справи оцінювати, чи слід поновлювати строк, та буде мати можливість виявити зловживання процесуальними правами, та чи дійсно об'єктивно особа не мала можливості звернутися до суду, на відміну від ситуації з автоматичним продовженням строків, в якій судді будуть безальтернативно зобов'язані приймати до розгляду будь-які заяви, клопотання, скарги та, наприклад, не зможуть закрити підготовче провадження по справі у зв'язку з тим, що не минув строк на подачу відзиву, що своєю чергою призведе до затягування розгляду справи загалом.

У випадках, коли не передбачається поновлення процесуальних строків, учасники справи мають можливість звертатися до суду та подавати відповідні процесуальні документи через офіційні електронні адреси та через підсистему «Електронний суд», що забезпечить дотримання процесуальних строків.

Додатково аналізуючи норми процесуального закону щодо набрання рішенням законної сили із продовженням строків на апеляційне оскарження, ми дійшли висновку, що під час дії карантину в законну силу не вступить жодне судове рішення, постановлене після внесення змін до законодавства, що також є негативним явищем, адже існують життєві ситуації, в яких судові рішення є єдиним можливим інструментом для дотримання прав і свобод осіб та можливості їх реалізації.

З огляду на наведене слід все ж таки стояти на тому, що захист прав, свобод та інтересів осіб має бути забезпечено, у тому числі під час складної епідеміологічної ситуації.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Слід вважати, що для досягнення мети ефективного правосуддя вкрай необхідним є функціонування органів судової влади, проте з розумними обмеженнями, які допоможуть зберегти найважливіші цінності, такі як життя і здоров'я людей. Найголовнішим є те, що така можливість є в нашій країні завдяки важкій праці представників законодавчої, виконавчої, судової влади, а також за участі науковців, праця яких на посадах членів наукових рад при органах державної влади призводить до позитивних змін в країні та модернізації як суспільства загалом, так і діяльності державних органів зокрема.

Зокрема, на цей час працює у тестовому режимі підсистема «Електронний суд», що дозволяє громадянам мати дистанційний доступ до правосуддя, не відвідуючи судові установи. Органами державної влади, судовими установами здійснюється безперебійний прийом та направлення кореспонденції через офіційні електронні адреси, що призводить як до значної процесуальної економії, так і надає додаткові можливості фізичним та юридичним особам щодо захисту законних прав та інтересів. Запроваджено дистанційний доступ до судових засідань через програму Easycop, що взагалі дозволяє повноцінно проводити судові засідання по справах, не ризикуючи здоров'ям людей.

Важко робити прогнози в ситуації, що склалася в країні, однак є очевидним збільшення кількості судових спорів під час карантину, адже громадяни позбуваються робіт та доходів, підприємства зазнають збитків через форс мажорні обставини, а продовження процесуальних строків надає нові можливості для недобросовісних учасників затягувати розгляд справи та завадити ефективного судовому захисту своїх прав фізичними та юридичними особами.

Доходимо висновку щодо необхідності подальших наукових досліджень у цьому напрямку для встановлення умов та чітких дій, які допоможуть запобігти дестабілізації в середині держави та істотному порушенню прав людини, передбачених Конвенцією про захист прав і основоположних свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 02.04.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11 березня 2020 року № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Голубева Н.Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК. *Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали «круглого столу»* (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубевої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2018. С. 3–9.
6. Луспенік Д.Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. с. 150–171.
7. Наказ голови Приморського районного суду міста Одеси № 14/с від 16 березня 2020 року «Про організацію роботи Приморського районного суду міста Одеси на час карантину». URL: <https://pm.od.court.gov.ua/sud1522/pres-centr/new/909203/>.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20>.

Стоянова Т.А., Данилець Л.В. ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ В ПЕРІОД КАРАНТИНУ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

У статті здійснюється аналіз законодавчих змін та наданих рекомендацій органам судової влади щодо здійснення цивільного судочинства у період дії загальнонаціонального карантину та реакція органів судової влади на внесення таких змін.

Розглядається питання можливих зловживань цивільними процесуальними правами з боку недобросовісних учасників судового процесу, з огляду на наявні можливості у зв'язку з внесенням змін до законодавства та наданням офіційних рекомендацій судам з боку Ради суддів України.

Досліджуються деякі питання здійснення цивільного судочинства в умовах карантину та доцільність дій органів судової влади з огляду на дотримання прав та інтересів громадян та осіб, які насамперед заінтересовані у функціонуванні органів правосуддя відповідно до законної мети.

Зокрема, наведено позитивні для цивільного судочинства моменти, такі як функціонування у тестовому режимі підсистеми «Електронний суд», що дозволяє громадянам мати дистанційний доступ до правосуддя, не відвідуючи судові установи. Здійснення безперебійного прийому та направлення кореспонденції через офіційні електронні адреси, що призводить як до значної процесуальної економії, так і надає додаткові можливості фізичним та юридичним особам щодо захисту законних прав та інтересів. Запроваджено дистанційний доступ до судових засідань через програму Easycon, що взагалі дозволяє повноцінно проводити судові засідання по справах, не ризикуючи здоров'ям людей.

Загалом зроблено висновок про те, що для досягнення мети ефективного правосуддя вкрай необхідним є функціонування органів судової влади, проте з розумними обмеженнями, які допоможуть зберегти найважливіші цінності, такі як життя і здоров'я людей.

Ключові слова: правосуддя, судовий захист, права та інтереси осіб, суд, карантин, зловживання процесуальними правами.

Stoyanova T.A., Danylets L.V. LEGISLATIVE CHANGES DURING THE QUARANTINE AS A POSSIBILITY OF ABUSE OF CIVIL PROCEDURAL RIGHTS

The article analyzes legislative changes and provides recommendations to the judiciary on the implementation of civil proceedings during the period of national quarantine and the reaction of the judiciary to such changes.

It is noted that there is no definition of the concept of abuse of civil procedural rights enshrined in the civil procedural legislation and the definitions available in the scientific doctrine are given.

The article also examines the possible abuse of civil procedural rights by unscrupulous litigants, based on the available opportunities in connection with amendments to the law and the provision of official recommendations to the courts by the Council of Judges of Ukraine, in particular to suspend procedural deadlines and the possibility of postponement. court hearings due to quarantine. The existing mechanisms in the legislation to prevent such abuse are analyzed.

Some issues of civil proceedings in quarantine and the expediency of actions of the judiciary in view of the rights and interests of citizens and persons who are primarily interested in the functioning of the judiciary in accordance with the legitimate purpose.

In particular, there are positive aspects for civil proceedings, such as the operation in the test mode of the subsystem "Electronic Court", which allows citizens to have remote access to justice without visiting judicial institutions. Uninterrupted reception and sending of correspondence through official e-mail addresses, which leads to significant procedural savings and provides additional opportunities for individuals and legal entities to protect their legal rights and interests. The issue of introducing remote access to court hearings through the Easycon program is discussed, which generally allows for full-fledged court hearings on cases without risking people's health.

Emphasis is placed on the fact that there is an obvious increase in the number of lawsuits during quarantine, as citizens lose their jobs and income, businesses suffer losses due to force majeure, and the extension of procedural deadlines and the legal possibility of adjourning hearings due to quarantine provides new opportunities for unscrupulous participants to delay the consideration of the case and prevent effective judicial protection of their rights by individuals and legal entities.

It is concluded that the functioning of the judiciary is essential to achieving the goal of effective justice, but with reasonable restrictions that will help preserve critical values such as human life and health. The article also emphasizes the need for further research on the issues outlined in the article, because modern problems require a modern approach to their effective solution.

Key words: justice, judicial protection, rights and interests of person, court, quarantine, abuse of procedural rights.